

درس پانصد و نود و یکم

بحث در تشکیک وجود

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم

منشأ ابهام و سردرگمی در مسائل فلسفی

خب به طور کلی مباحثی که در این جلد یک که خیلی هم مهم بود مطرح شد می شود گفت که اُس و اصل برای مباحث بعدی فلسفه که در اطوار وجود هست می باشد چون این مباحث مربوط به اصل وجود و خود نفس حقیقت وجود که آیا این حقیقت وجود ماهیت برمی دارد یا بر نمی دارد اعتباری هست یا غیر اعتباری و حقیقی ارتباط ماهیت به او چیست و آیا این وجود تشکیک دارد یا قابل تشکیک نیست و همین طور مباحث مربوط به عدم به ملاحظه خود وجود من حیث المجموع پایه و اساس برای مباحث آتی و اطوار وجود است.

در بحث علیت یکی از اطوار و آثار و خصوصیات متفرع بر وجود بحث قوه و فعل است که یکی از این مباحث خیلی مهم راجع به وجود است مباحث مربوط به تضاد در آثار وجود خیلی مبحث مهمی هست و همین طور بحث در مسائل خاص تر می رود که مسائل الهیات است. مباحث نفس یک جلد از اسفار را به تنهایی شامل می شود. مبحث صفات و اسماء خب مباحث مهمی در این زمینه هست. مبحث قصد، مقصد و غایات از مطالب مهم است. اینها آثار وجود است که متفرع بر این مسئله است بنابراین اگر یک مقداری این قضیه در جلد اول به طول کشید چندان هم خالی از فائده نبود زیرا آنچه که در مطالب و در صحبت ها و تزییلات دیده می شود در کیفیت درسی حوزوی به این مبحث کمتر توجه می شود یعنی توجه شایسته او را ما در این دروس متعارف نمی بینیم در حالی که خیلی باید بیش از این روی این قضیه کار می شد و مباحث بیشتر ادامه پیدا می کرد.

ما مشاهده می کنیم افرادی که بعد از گذشتن سالیان سال حتی مثلاً دوره اسفار را هم تمام می کنند اما نسبت به خیلی از مسائل فلسفه دچار ابهام و سردرگمی هستند برگشت همه اینها به عدم شناخت کافی از مسئله وجود است؛ در مسئله قوه و فعل اگر ملاحظه کرده باشید در مسئله علیت و معلولیت و در مسئله ربط حادث به قدیم در مطالب بزرگان - حالا در اینجا یک مقدار ما هم جسارت به خرج بدهیم - در همین بحث اصول فلسفه و روش رئالیسم شما می بینید که در قضیه قوه و فعل عبارات، عبارات محکم و قاطعی نیست عبارات محشی و یا در مبحث ربط حادث به قدیم مسئله به صورت مجمل و عدم بیان واضح در آنجا مطرح

شده است و همین‌طور در مسئله علیت باز ما این تردیدها را در لابه‌لای عبارات مشاهده می‌کنیم و برگشت همه اینها به این است که در مسئله وجود که آن قضیه اصالت وجود که خیلی مطلب مهمی است در مبحث اصالت وجود در قبال اعتباریت وجود و اصالت ماهیت و بعد هم مسائل دیگر که متفرع بر این که مسئله تشخیص وجود هست یا تشکیک وجود و کیفیت تشکیک وجود و فرق تشخیص و تعین با اعتبار تشکیک در وجود که جمع بین این دو مسئله قدری مشکل است. این برای این جهت است.

حل شدن مسائل فلسفی در صورت روشن شدن اصالت وجود و شئون ذاتی وجود

اگر این مسئله خود حقیقت و اصالت وجود و شئون ذاتی وجود برای انسان روشن بود تمام مسائل فلسفی برای انسان حل است و دیگر هیچ صعوبتی در اینجا ندارد و هیچ‌گونه مشقتی دیگر در اینجا نیست. بسیاری از افراد را شما می‌بینید که اینها فلسفه خوانده‌اند ولیکن مخالف با فلسفه سر از آب درمی‌آورند. بسیاری از افرادی که اینها معترض بر مبانی فلسفه هستند حالا گاهی از اوقات با لحن مؤدبانه و لکن در بعضی از اوقات مثل بی‌تربیت‌ها خیلی بی‌ادبانه و هرزگو از مبانی فلسفی تعبیر می‌آورند اینها افرادی هستند که در مسئله وجود گیر هستند یعنی این حقیقت برای آنها ناشکفته مانده آن وقت چوب را برداشته‌اند و دارند به این طرف و آن طرف می‌زنند.

مطلبی را ذکر کردم در همین کتاب - نمی‌دانم در کجا بود! در صلاة جمعه یا در اجماع یا اسرار - که آقای سید مهدی روحانی در منزل قم یک‌وقت برای دیدن آقا آمدند و از ایشان سؤال کردند که این مسئله وحدت وجودی که این همه راجع به آن حرف و نقل هست چیست؟ این بنده خدا فلسفه نخوانده بود و از این مطالب برآنی بود و لکن معاند نبود؛ فرد معاندی نبود و می‌خواست قضیه برایش حل و روشن شود و از آن طرف هم خب خصوصیات مرحوم والد را می‌دید افعال و رفتارش را می‌دید و امتیازش را با بقیه می‌دید خب این را که نمی‌شود انکار کرد. اینکه شما همین‌طور دریابید بگویید: بر فلان فلسفه و فلان و این حرف‌ها خب این که راه عقلانی نیست این منطق، منطق لات‌ها است؛ لات‌ها این طوری حرف می‌زنند ما حتی به مطالب خلاف اهل تسنن هم یک هم‌چنین تعبیراتی نمی‌آوریم.

می‌گوییم که مطالب پوچ و بی‌محتوا و لاطائلات اما این‌طور تعبیرات فقط برای چهارراه دارها و این افراد لات‌های پنج‌راه و شش‌راه و اینهاست و در شأن یک طلبه نیست فکیف به شخصی که متصدی مرجعیت و اینها باشد و لکن خب ظاهراً این‌گونه مسئولیت‌ها مانع از ابراز و اظهار ما فی ضمیرها نیست و همان ضمیرها که ملوث به شهوات و ریاسات و به سرگرمی‌های دنیوی است مضافاً بر اینکه چشم و گوش افراد به واسطه تعصب و عناد نسبت به حقایق وقتی بسته بشود دیگر در این صورت زبان به مطالب صحیح و مؤدب و منطقی

نمی‌گردد حالا با این گونه افراد اصلاً کاری نیست و بعضی‌ها به‌طور کلی اینها حتی این درس را هم خوانده‌اند نه اینکه نخوانده‌اند ولی فهمیدن این مطالب چیز دیگری است و فهم این مسائل با خواندن تفاوت می‌کنند.

مرحوم علامه وقتی که درس می‌دادند، اتفاق افتاده بود، من در مواردی این مطلب را شنیدم که ایشان بعضی از افرادی که در درسشان شرکت می‌کردند دچار یک اختلالاتی می‌شدند، در فهم معنی دچار شبهاتی می‌شدند و ایشان می‌رفتند و آنها را از آن شبهه درمی‌آوردند و درآوردن از شبهه هم که می‌دانید، نه به معنای تقریر صحیح و واقعی شبهه است بلکه به معنای ماست‌مالی و بیان بعضی از کیفیت و طریقی که آن مطلب را دیگر به صورت عادی جلوه بدهد و بعد هم از آنها التزام می‌گرفتند که در درسشان شرکت نکنند. این طور نبود که بروند حالا یک توضیحی بدهند، چون کار خراب‌تر می‌شد آن کسی که در درس آمده قاطعی کرده است اگر قرار باشد در خانه چیزهای دیگر به او گفته بشود دیگر بالای کوه خضر می‌رود! منظور این است که می‌رفتند با او صحبت می‌کردند خلاصه دیگر مسئله را هم چنین بسیط برایش حل می‌کردند و بعد هم ردش می‌کردند.

مرحوم آقا در آن قضیه وحدت وجود وقتی که مرحوم روحانی از ایشان سؤال می‌کنند ایشان می‌آیند با بیاناتی خیلی صاف و ساده در حد فهم خودش می‌گویند و او هم مطلب را به این کیفیت می‌پذیرد اما آن ادراک علمی مسئله به شکل جدی نیاز به روزها و ماه‌ها وقت برای دقت و فهم و این مسائل داشت که انسان به نحوی بتواند مطلب برایش حل بشود - در حداقل البته - که بتواند در مواجهه با فراز و نشیب‌های استدلال مخالفین خیلی به راحتی و به سهولت پاسخ بدهد همان طوری که در مباحث فقهی این مطالب به آن کیفیت ذکر شده است.

خدا مرحوم استادمان آقای غروی را رحمت کند ایشان می‌گفتند که وقتی آقای بروجردی در قم آمده بود صلاة مسافر شروع کرده بودند. صلاة مسافر هم به خاطر شعب مختلفی که دارد جزء مسائلی است که آن میزان علمیت فقیه در بیان این مسئله روشن می‌شود، چون فروعاتی دارد و یک مقداری ارجاع فروعات به آن اصول کار دارد لذا صلاة مسافر یک سوژه‌ای است برای اینکه شخص در میان اهل فضل و اینها مطرح بشود. اتفاقاً من هم همین صلاة مسافر را پیش مرحوم شیخ مرتضی مدت‌ها طول کشید - دو سال طول کشید - که می‌خواندیم.

خلاصه می‌گفتند که ایشان شروع به صلاة مسافر کردند و خیلی بحث دامنه پیدا کرد و بالا و پایین و این طرف و آن طرف [رفت]. مرحوم سید محمد حجت کوه کمره‌ای قم نبود، رفته بود بیلاقات و در قم نبود، تابستان بود وقتی که آمدند و ایشان هم هم‌زمان با ایشان صلاة مسافر شروع کرده بودند. حالا یا قبلاً قرار بود شروع کنند یا آن موقع فی البداهه شروع کرده بود و این شده بود یک مسئله تعارض و مقایسه بین ایشان. می‌گویند که مرحوم آقای حجت از نظر علمی قوی بود و استوانه‌ای بود و از پس آقای بروجردی برمی‌آمد

یعنی کم نمی آورد. آقای بروجردی از نظر علمی و اینها شخص جامعی بود مخصوصاً اطلاعش بر اخبار و اینها اطلاع نسبتاً وسیعی بود و از این نقطه نظر مورد توجه فضلا قرار گرفته بود. آقای حجت از همان ابتدا که آمد با دوتا روایت از میان این روایت‌ها آن را اصل قرار داد و همه مطالب را به آن برگرداند؛ یعنی می گویند که این قدر راحت مسئله را جمع کرد که [عجیب بود]! به جای اینکه از اول برود در باب تعارضات و این چیزها - شاید این مطلب را شما در کیفیت صحبت‌ها و بحث‌های ما این مسئله را دیده باشید و این قضیه را احساس کرده باشید - آمد با دوتا روایت که آن را اصل برای مبنا قرار داد آنها را تثبیت کرد بعد تمام روایات متعارضه را بر اینها حمل کرد و مسئله خیلی راحت و اینها شد و چند ماه را با یک ماه و خورده‌ای مسئله را حل کرد و می گویند که صلاة مسافر آقای حجت در آن موقع خیلی در مقابل آقای بروجردی صدا کرد و ایشان را کنار زد! [ایشان به عوالم بالا و پایین رفته بود که حالا یک آشی درست کنیم که نخودش [فلان باشد و ...] یک دفعه از اول [مرحوم حجت] همه را [به هم زد و] این قضیه را جدا کرد!

در مسئله مبانی فلسفی خیلی‌ها در این قضیه گیر کردند و مطلب با شک و اینها انجام می شود به خاطر عدم ادراک صحیح دو مسئله است؛ یکی مسئله اصالت وجود است و یکی هم مسئله وحدت وجود است. مطلب سوم که متفرع بر اینهاست مسئله تشکیک بر وجود است. در مسئله اصالت وجود و وحدت وجود در این مسئله‌ای که وحدت وجود هم متفرع بر اصالت وجود است در اینجا مطلب اگر کاملاً مشخص و روشن بشود آن مسئله بعد که تشکیک در وجود است و مابه‌الاجمال بین اعلام است آن قضیه دیگر آن صعوبت و اشکال خودش را دیگر از دست می دهد.

اگر در نظر شما باشد در مسئله ماهیت و مسئله وجود در آن وقتی که راجع به این قضیه صحبت می شد من این مطلب را در آنجا عرض کردم که برداشتی که از ماهیت هست آن برداشت به نظر می رسد با برداشتی که می توان به نحو دیگری مطرح کرد تفاوت می کند. در قضیه اصالت ماهیت - حالا در اصالت ماهیت که اصلاً صحبت نمی کنیم چون اصلاً جای بحث نیست و از این مسئله به طور کلی فارغ هستیم - این مطلب بالاجمال و فقط همین اشاره‌ای بشود که آن کسانی که قائل به اصالت ماهیت هستند قائل هستند بر اینکه صرف نظر از وجود، خود ماهیت فی حد نفسه اعتبار خاص و استقلال دارد؛ یعنی ماهیت یک استقلالی دارد که روی آن استقلال خودش وجود در آنجا حمل می شود و آن را به یک نحوه‌ای و یک طوری از اطوار درمی آورد؛ یعنی این ماهیت فی حد نفسه دارای یک وزانی است، یک استقلالی دارد، یک غنائی در ذات خود دارد و این غنائی که در ذات خود دارد آن غنا را از جایی نیآورده است بلکه همان اراده و مشیت پروردگار نسبت به جعل ماهیت آن اراده و مشیت همان علت اصلی برای تحقق اوست یعنی علت اصلی برای تحقق او آن اراده پروردگار بر اصل ماهیت است متنها ذات پروردگار در اراده و مشیت خودش به جعل ماهیات، [یعنی] متعاقباً دو جعل در

اینجا انجام نمی‌گیرد که یکی جعل ماهیات در ذات ربوبی خودش و دوم افاضه وجود بر او! نه این‌طور نیست همان اراده و افاضه پروردگار نسبت به تکوین ماهیت عبارت از تحقق دو شیء در خارج است؛ یکی خود ماهیت و یکی هم عروض وجود بر او، نه اینکه دو چیز در اینجا باشد؛ یکی ماهیت را خدا در سال‌های قبل استقلالاً به وجود آورد که افراد و اشخاص در اینجا در بحث علم عنائی حق قائل به این اشتباه شده‌اند که این در مسئله علم عنائی حق قضیه حضور ماهیات بدون وجود خارجی مورد نظر هست.

عدم انفکاک ماهیات و وجود در خلق

کیفیت حضور علمی اشیاء در علم عنائی حق، بنا بر مبنای اصالة الماهوی

بنابراین ماهیات جدای از وجود هم خلق نمی‌شوند متنها بعد از این خلق ماهیات در آن علم عنائی به‌طور کلی در آن صندوقچه و قفسه‌ای که همه نقشه‌ها در آن موجود هست؛ نقشه‌هایی که برای یک منطقه و خانه‌هایی که برای یک منطقه ساخته می‌شود همه را جدا جدا در این قفسه قرار می‌دهند و بعد به موقع هر کدام از این پرونده‌ها را می‌آورند دست معمار و بنا می‌دهند که آن را اجرا کند. پس همه این نقشه‌ها در قفسه‌ها هست و هنوز بیرون نیامده است. آن وقت که وقت اجرای اوست یکی یکی اینها را می‌آورند و می‌گویند که شما این را در این منطقه اجرا کن این خانه را در آن گوشه اجرا کن، این خیابان را در اینجا بکش و امثال ذلک. این حضور علمی اشیاء در علم عنائی حق را به این کیفیت تعبیر کرده‌اند که اینها در علم عنائی حق به این نحوه حضور دارند. یعنی آن کسانی که قائل به اصالت ماهیت هستند اینها این نحوه حضور را در آن علم عنائی حق به این شکل و به این کیفیت احساس می‌کنند، حالا بعداً آن اراده و مشیت نسبت به وجود خارجی تعلق می‌گیرد.

اشکال به مبنای اصالة الماهوی‌ها

اشکالی که بر اینها وارد می‌شود این است که همین حضور اشیاء در علم عنائی حق موجوداً او معدوم؟! شما می‌گویید که این صور در علم عنائی حق هست می‌گوییم که خوب صور هست و وجود خارجی و وجود اعیان نیست اینها را قبول می‌کنیم ولی این صورها که در علم عنائی حق هست بالأخره هست یا نیست؟ اگر بگویند که نیست پس علم حق به جهل و به عدم تعلق گرفته و عدم هم که لا شیء است و علم نمی‌شود به عدم تعلق بگیرد. اگر همین صور در علم عنائی حق هست بنابراین در اینجا ماهیات موجود هستند متنها کیفیت وجودشان فرق می‌کند؛ یک وقت کیفیت وجود کیفیت جوهر تجردی است یعنی جوهر آن ماهیت جوهر مجرد است و یک وقتی جوهر ماده می‌شود یعنی مرکب از هیولا و ماده و صورت می‌شود. وقتی که آن جوهر مجرد

است وجودش وجود مجردی می شود پس باز **کر علی ما فرّ** شد. شما می خواهید وجود را امر اعتباری بدانید و فقط مختص به ذات حق بدانید و اصلش را به ذات حق بدهید و نسبت به بقیه این صور و ماهیات قائل به اعتباریت وجود هستید اصالت با ماهیت است وقتی اصالت با ماهیت شد شما برای این ماهیات چه وعاء و ظرف و مکانی را در نظر می گیرید. بالأخره ماهیات این طور نیست که الآن این ماهیات فقط تکون ذاتی پیدا کرده اند. تکون ذاتی شان اختصاص به این برهه از زمان ندارد. تکون خارجی آنها مربوط به این زمان است ولی تکون ذات خود ماهیت این حداقلش این است که در علم عنائی حق هست حالا اصلاً ما کاری نداریم بر اینکه حالا آن افرادی که اشراف و اطلاع پیدا می کنند و هنوز قبل از اینکه بچه ای بخواهد منعقد بشود خبر پیدا می کنند [چگونه است]؟!

وقتی مأمون از امام رضا علیه السلام سؤال می کند راجع به همان کنیز زاهریه که داشت و بچه هایش سقط می شد وقتی که از حضرت می خواهد که یک دعائی کند یک عنایتی کند و اینها حضرت می فرمایند که این بار که کنیز تو از تو حمل برداشت فرزندی می زاید که «**أشبهه الناس بأمه**»^۱ عین مادرش خواهد بود! یک زائده در دست راست اوست و یک زائده در پای چپ او موجود است! وقتی که این بچه به دنیا آمد معلوم شد که این انگشتش یک زائده دارد. حضرت از کجا این مسئله را فهمید درحالی که هنوز بچه وجود خارجی ندارد؟ خب این علم حضرت به چه چیزی تعلق گرفت و به چه مطلبی تعلق گرفت؟ آیا حضرت در آنجا خودشان در نفس خودشان انشاء این مولود را کردند یا نه حکایت کردند؟ حضرت می تواند این کار را هم بکند ولی حکایت بود؛ مسئله مسئله حکایت بود که در علم ازلی این قضیه و این مسئله به این کیفیت بود!! خب چیزی که وجود ندارد و معدوم است چطور علم حضرت به او تعلق می گیرد؟! حالا حضرت را کنار بگذاریم همین مردم عادی این قدر از مسائل و چیزها و اخبارات که افراد نسبت به آینده می دهند [چطور است]؟!

خدا مرحوم حاج هادی ابهری را رحمت کند یک بنده خدایی بود که حامله نمی شد و از اقوام ما هم بود سالها گذشته بود و در یک مجلسی او هم بود مرحوم حاج هادی یک سببی برداشت و به افرادی که در آنجا بودند گفت: نفری یک حمد به این سبب بخوانید و این را به این بنده خدا بده بخورد. یک جوانی هم آنجا بود از همین امروزیها دانشگاهی هم بود مسخره می کرد و می خندید و می گفت: ما هم بخوانیم؟! حاج هادی گفت: تو هم بخوان! یعنی مجبورش کرد که او هم بخواند! همان کسی که مسخره می کرد و بازی درمی آورد و بعد رو کرد به آن شخص به همان زبان ترکی گفت: اَلدی، می روی امشب نصفش را خودت می خوری و نصفش را هم به خانمت می دهی بعد حمام هم می روی و بعد هم به او گفت: یک دختری حامله خواهد شد

^۱ . عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۳۴.

و می‌زاید، اسمش را هم فاطمه بگذار. ایشان همه را در آنجا گفت. خب او دیگر از آن کارهای امام رضا را که نکرد! حالا برفرض که امام رضا امام بود و حالا انشاء این کنیز ظاهری را در آن عالم کرده بود اما او که این طور نبود خب یک آدم عادی بود او دیگر از کجا می‌داند که این حامله خواهد شد؟! به دو روز هم نکشید حامله شد، عجله‌شان زیاد بود! اینکه شد و دختر هم زایید و اسمش را هم فاطمه گذاشتند. الآن خودش فوت کرد و دخترانش زنده هستند و زندگی‌شان را می‌کنند. این از کجا این را فهمید؟! هنوز که وجود پیدا نکرد. علم این پیرمرد صافی ضمیر به این شیء خارجی به چه چیزی تعلق گرفت؟! علم که به عدم تعلق نمی‌گیرد! شما می‌گویید که ماهیتی که موجود نیست خب معدوم است و بین وجود و عدم هم حد فاصل نداریم، می‌گوییم که این صورت خارجی این دختر در علم عنائی بود و او به آنجا اطلاع پیدا کرد پس می‌شود: بود! پس همین صورت موجود! وقتی که این صورت موجود است؛ یعنی وجود به او تعلق گرفت و نحوه‌اش فرق کرد وجود در آنجا جوهر تجردی بود و مجرد بود حالا جوهر ماده شد. پس باز بالأخره شما نتوانستید برای ماهیت یک حقیقت مستقله‌ای را ترسیم کنید که آن حقیقت مستقله جدای از وجود روی پای خودش تکون داشته باشد. این مسئله را در نظر داشته باشید تا مقدمه برای مباحث آتی باشد إن شاء الله.

اللهم صلّ علی محمد و آل محمد